

बंगला लिपि तथा उच्चारण

बंगला तथा हिंदी भाषाओं की लिपियों का मूल रूप एक ही है। लेकिन वर्तमानकाल की ‘बंगला वर्णमाला’ आकार में हिंदी की देवनागरी वर्णमाला से कुछ अलग लगती है।

बंगला वर्णमाला परिवर्धित देवनागरी के साथ नीचे दी गई है।

स्वर वर्ण

অ	আ	়	়ে	়ু	়ু	়া
অ	আ	়	়ে	়ু	়ু	়া
এ	়ে	ও	ও			
ই	়ে	ও	ও			

व्यंजन वर्ण

ক	খ	গ	়	ঙ
ক	খ	গ	়	ঙ
চ	ছ	জ	়া	়ি
চ	ছ	জ	়া	়ি
়	়	ড	়	ণ
ট	়	ড	়	ণ
ত	থ	দ	ধ	ন
ত	থ	দ	ধ	ন
প	ফ	ব	ভ	ম
প	ফ	ব	ভ	ম
য	র	ল		

य	र	ল	
ঝ	ষ	ঝ	শ
শ	ষ	স	হ
ঢ়	ঢ়	ঢ	ঝ
ঢ়	ঢ়	ত্	য
ং	ঃ	ঁ	
ঁ		ঁ	
অঁ	আঃ		

देखिए कि बंगला वर्णमाला में 11 स्वराक्षर हैं और 36 व्यंजनाक्षर हैं। ध्यान दें कि बंगला और हिंदी की कुछ ध्वनियों के उच्चारण में विभिन्नताएँ हैं। उदाहरण के लिए पहला स्वराक्षर ‘ঝ’ (অ) का उच्चारण हिंदी उच्चारण से अलग है। बंगला ‘ঝ’ (অ) के उच्चारण में ‘ओ’ ध्वनि का प्रभाव है।

1. ‘ং’ इसका उच्चारण हिंदी ‘ঢ’ जैसा है और यह अनुस्वार को दिखाता है। जैसा -- রংশ (বংশো) ‘বংশ’
2. ‘ঃ’ इसका उच्चारण कहीं कहीं हिंदी के ‘হ’ जैसा है और कहीं पूर्ववर्ती व्यंजन-ध्वनि के द्वित्व का घोतक भी होता है और यह वিসर्ग को दिखाता है। जैसा -- শাঃ (জাহ) ‘জাও’; দুঃখ (দুঃখো) ‘দুঃখ’
3. ‘ঁ’ इसका धर्म हिंदी के समान अनुनासिकता दिखाना है। जैसे -- ঁাদ (চাঁদ) ‘চাঁদ’
4. ‘ঁ’ इस का प्रयोग स्वतंत्र व्यंजन वर्ण को दिखाना है। जैसे -- বাক্ছাজুরী (বাক্চাতুরী) बাক्चাতুরী, দিক্ (দিক) ‘দিশা’
5. ‘ঢ’ इस व्यंजनाक्षर का उच्चारण हिंदी के ‘ত্’ जैसा है और यह शब्दों के बीच में संयुक्ताक्षर के पहले अक्षर के स्थान पर और शब्द के अंत में आता है। जैसे -- উৎপৱ (উত্সব) उत्सव, অস্ত্ (অস্ত) অস্ত।

6. बंगला स्वरों में हस्त और दीर्घ ध्वनियों के उच्चारण में कोई अंतर नहीं है। उदाहरण के लिए लिखने में ‘ঞ’ (ঃ) और ‘ঝ’ (ঝ) अथवा ‘ঁ’ (ঁ) और ‘ঁ’ (ঁ) में फरक है। लेकिन उच्चारण में अंतर नहीं है। बंगला के ‘ঝ’ (ঝ) का उच्चारण ‘ওই’ की तरह है और ‘ঁ’ (ঁ) का उच्चारण ‘ওউ’ जैसा होता है। इस प्रकार बंगला स्वरों के उच्चारण हिंदी से भिन्न हैं। हिंदी की तुलना में बंगला भाषा की कुछ व्यंजन ध्वनियों के उच्चारण तथा उनके प्रतिनिधित्व करनेवाले अक्षरों के बीच में जो विशेषताएँ हैं उन के विवरण नीचे दिए गए हैं।
7. बंगला के दंत्य ‘ন’ (ন) और मूर्धन्य ‘ঁ’ (ঁ) ध्वनियों के उच्चारण में अंतर नहीं है।
8. बंगला में हिंदी के ‘র’ (ৰ) तथा ‘ব’ ध्वनियों के लिए दो अक्षर भी नहीं हैं तथा दो उच्चारण भी नहीं हैं। एक ही उच्चारण तथा एक अक्षर है, वह है ‘ৰ’ (ৰ) का।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
বান্নামঙ্গী	বারাণসী	বারানোশি	वाराणसी
বৃন্দাবন	বৃন্দাবন	বৃন্দাবন	वृंदावन
বর্তমান	বৰ্তমান	বৰ্তমান	বর্তমান
অবিনাশ	অবিনাশ	অবিনাশ	অবিনাশ
অবাস্তব	অবাস্তব	অবাস্তোব	অবাস্তব

9. शब्द के बीच या अंत में जब संयुक्ताक्षर के दूसरे वर्ण ‘ৰ’ (ৰ) या ‘ঁ’ (ঁ) होता है तब র (ৰ) तथा ম (ঁ) का लोप होता है और पहले व्यंजन का दित्व होता है।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
আশ্চিন	আশ্বিন	আশ্শিন	আশ্বিন
ভীষ্ম	ভীষ্ম	ভিষ্মশো	ভীষ्म
বিস্ময়	বিস্ময	বিস্ময়	বিস্ময
পদ্ম	পদ্ম	পদ্দো	পদ্ম
অন্বেষণ	অন্বেষণ	অন্বেশন	অন্বেষণ
উচ্ছ্বাস	উচ্ছ্বাস	উচ্ছাশ	উচ্ছ্বাশ

উজ্জ্বল

উজ্জ্বল

উজ্জল

উজ্জ্বল

10. लिपि में अलग अलग होते हुए भी दोनों का उच्चारण ‘ন’ (ন) जैसा ही है। ‘ঁ’ (শ), ‘ং’ (ষ)
और ‘ঃ’ (স) अक्षरों के उच्चारण एक ही प्रकार का होता है और वह उच्चारण ‘ঁ’ (শ) जैसा है।

उदाहरण --

बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्दों का उच्चारण	हिंदी शब्द
শহুৱ	শাহুৱ	শহুৱ	শাহুৱ
ঁৰ	শব্দ	শব্দ	শব্দ
মুশকিল	মুশকিল	মুশকিল	মুশকিল
ঁশারা	ইশারা	ইশারা	ইশারা
মশা	মশা	মশা	মচ্ছর
মালিশ	মালিশ	মালিশ	মালিশ
সকল	সকল	শকোল, শব	সকল, सब
সচেতন	সচেতন	শচেতন	सचेतन
শাসন	শাসন	শাশোন	शাসন
রস	রস	রশ	रस
মানস	মানস	মানোশ	मानस
ষষ্ঠী	ষষ্ঠী	শোষ্ঠী	ষষ्ठी
ষো	ষাট	শাট	সাঠ
নিষেধ	নিষেধ	নিশেধ	निषेध
আকৰ্ষণ	আকৰ্ষণ	আকোৰ্ষন	আকৰ্ষণ
মানুষ	মানুষ	মানুশ	মনুষ্য

प्रिंशा	सरिषा	शोरिशा	सरसों
---------	-------	--------	-------

लेकिन कुछ संयुक्ताक्षरों में ‘ञ’ (स) का उच्चारण भी होता है। उदाहरण: --

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
ঞগাল	শৃঙাল	শৃঙাল	লোমড়ী
মিশ্রণ	মিশ্রন	মিস্রন	मिश्रण
শ্রমিক	শ্রমিক	স্রমিক	श्रमिक
পরিশ্রম	পরিশ্রম	পরিস্রম	परिश्रम
শ্রাতক	স্নাতক	স্নাতোক	स्नातक
শ্বান	স্নান	স্নান	स्नान
শ্বাশু	স্নাযু	স্নাযু	স्नायु
বস্তু	বস্তু	বোস্তু	वस्तु, चीज़
স্থল	স্থল	স্থল	स्थल
শ্বান	স্থান	স্থান	स्थान
পংশা	সংস্থা	শংস্থা	সংস্থা

11. जब बंगला में श् + र (শ্ + র) अथवा श् + ম (শ্ + ম) संयुक्ताक्षर शब्द के आरंभ में आता है तब उच्चारण में सिर्फ़ ‘ঞ’ (শ) ही होता है।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
শ্বর্গ	স্বর্গ	শৰ্গো	स्वर्ग
শ্বপ্ন	স্বপ্ন	শৱ্পনো	स्वप्न
শ্বাধীন	স্বাধীন	শাধিন	स्वाधीन

श्वास	श्वास	शाश	साँस
श्वासान	श्मशान	शाशान	श्मशान

12. बंगला के ‘ঞ’ (ক্ষ) अक्षर का उच्चारण ক্ষ (কখ) जैसा है। उस के अनुसार नीचे दिए गए शब्दों पर ध्यान दीजिए।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
অক্ষর	অক্ষর	অক্খোর	अक्षर
লক্ষ্মী	লক্ষ্মী	লক্ষ্মি	लक्ष्मी
বৃক্ষ	বৃক্ষ	বৃক্খো	वृक्ष

13. ত + ম (ত্ + ম) के संयुक्ताक्षर का उच्चारण ত্ + ত (ত্ + ত) होता है।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
আত্মা	আত্মা	আত্তা	आत्मा
আত্মীয়	আত্মীয়	আত্তিও	आत्मीय
আত্মজা	আত্মজা	আত্তোজা	आत्मजा

14. স্থ + ই (স্থ + হ) का संयुक्ताक्षर उच्चारण में স্থ (স্থ) हो जाता है।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
সংস্থা	সংস্থা	শাংস্থা	संस्था

श्वान	स्हान	रथान	रथान
सूँश	सुरह	शुरथो	स्वरथ
छपूँश	असुरह	अशुरथो	अस्वरथ

15. ‘শ’ (য) और ‘জ’ (জ) का उच्चारण एक जैसा है। यह उच्चारण है ‘জ’ (জ) का।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
জল	জল	জল	जल, पानी
জনতা	জনতা	জনোতা	জनता
শমুনা	যমুনা	জোমুনা	যমুনা
শশোদা	যশোদা	জশোদা	যশোদা

16. ‘়’ (য) स्वरों के बीच में तथा शब्द के अंत में आता है।

बंगला शब्द	बंगला शब्द देवनागरी लिपि में	बंगला शब्द का उच्चारण	हिंदी शब्द
মঘূর	মযূর	মোযূর	মোর
মঘনা	মযনা	মযনা	মैনा
শঘঠান	শয়তান	শযতান	শৈতান
ক়োথাশ	কোথায	কোথায	কহাঁ
দেও়শা	দেওয়া	দেবা	দেনা

बंगला लिपि पढ़ाने के लिए नीचे दिए गए दो तरीकों में से अध्यापक किसी एक को अपना सकते हैं।

पहले तरीके में सभी अक्षरों को वर्णमाला क्रम के अनुसार पढ़ा सकते हैं। इस प्रकार परम्परागत रीति में सभी अक्षरों को पढ़ाकर शब्द तथा वाक्य निर्माण की ओर आगे बढ़ना है।

दूसरे तरीके में अक्षरों के रूप सादृश्य तथा इनके लिखने में हाथ चलाने की रीति के आधार पर अक्षरों का वर्गीकरण करके अक्षरों के साथ साथ शब्द तथा वाक्य भी सिखा सकते हैं।

शिक्षार्थी की सुविधा के लिए बंगला वर्णमाला के सभी अक्षरों के लिखने के क्रम, स्वराक्षरों की मात्राएँ, बंगला बारह खड़ी, रूप सादृश्य के आधार पर बंगला अक्षर के विभाग, संयुक्ताक्षर के विभाग, बंगला अंक तथा लिपि पाठ का एक नमूना आदि इस लेखन में दिए गए हैं।

1. बंगला के अक्षर लिखने में हाथ चलाने की रीति:-

2. बंगला स्वराक्षरों की मात्राएँ

1.	আ আ	ଠ ଠ	কা କା	মা ମା	সা ସା
2.	ঞ্চ ঞ	ଫ ଫ	ছি ଛି	পি ପି	নি ନି
3.	ঝ় ঝ	ଖ ଖ	খী ଖି	শী ଶି	লী ଲି
4.	ঝ় ঝ	ଶ ଶ	ঝু ଶୁ	ষু ଷୁ	চু ଚୁ
5.	ঞ ঞ	ଙ ଙ	ঞু ଙୁ	ঙ ଙ	ঙু ଙୁ
6.	ঞ ঞ	ଙ ଙ	ঞূ ଙୂ	ঙ ଙ	ঙূ ଙୂ
7.	এ এ	ଏ ଏ	কে କେ	লে ଲେ	হে ହେ
8.	ও ও	ଔ ଔ	গୈ ଗୈ	থୈ ଥୈ	দୈ ଦୈ
9.	ও আ	ପୋ ପୋ	পୋ ପୋ	ডୋ ଡୋ	নୋ ନୋ
10.	ও আ	ଧୋ ଧୋ	ধୋ ଧୋ	কୋ କୋ	শୋ ଶୋ

3. बंगला व्यंजनाक्षर स्वराक्षरों की मात्राओं के साथ (बंगला बारह खड़ी)

କ କ	କା କା	କି କି	କୀ କୀ	କୁ କୁ	କୁ କୁ	କୃ କୃ	କୃ କୃ	କେ କେ	କୈ କୈ	କୋ କୋ	କୌ କୌ	କଂ କ	କଃ କଃ	
ଥ ଖ	ଥ ଖା	ଥି ଥିଖି	ଥୀ ଥୀଖି	ଥୁ ଥୁଖୁ	ଥୁ ଥୁଖୁ	ଥ୍ ଥ୍ରୁ	ଥ୍ ଥ୍ରୁ	ଥେ ଥେଖେ	ଥୈ ଥୈଖୈ	ଥୋ ଥୋଖୋ	ଥୌ ଥୌଖୌ	ଥଂ ଥଂକ	ଥଃ ଥଃଖା:	
ଗ ଗ	ଗା ଗା	ଗି ଗି	ଗୀ ଗୀ	ଗୁ ଗୁ	ଗୁ ଗୁ	ଗୃ ଗୃ	ଗୃ ଗୃ	ଗେ ଗେ	ଗୈ ଗୈ	ଗୋ ଗୋ	ଗୌ ଗୌ	ଗଂ ଗଂ	ଗଃ ଗଃଗା:	
ଘ ଘ	ଘା ଘା	ଘି ଘି	ଘୀ ଘୀ	ଘୁ ଘୁ	ଘୁ ଘୁ	ଘ୍ ଘ୍ରୁ	ଘ୍ ଘ୍ରୁ	ଘେ ଘେ	ଘୈ ଘୈ	ଘୋ ଘୋ	ଘୌ ଘୌ	ଘଂ ଘଂ	ଘଃ ଘଃଘା:	
ଡ ଡ଼	ଡା ଡ଼ା	ଡ଼ି ଡ଼ି	ଡ଼ୀ ଡ଼ୀ	X		X		X	X	X	X	X	X	X
ଚ ଚ	ଚା ଚା	ଚି ଚି	ଚୀ ଚୀ	ଚୁ ଚୁ	ଚୁ ଚୁ	X		ଚେ ଚେ	ଚୈ ଚୈ	ଚୋ ଚୋ	ଚୌ ଚୌ	ଚଂ ଚଂ	ଚଃ ଚଃଚା:	
ଛ ଛ	ଛା ଛା	ଛି ଛି	ଛୀ ଛୀ	ଛୁ ଛୁ	ଛୁ ଛୁ	ଛ୍ ଛ୍ରୁ	ଛ୍ ଛ୍ରୁ	ଛେ ଛେ	ଛୈ ଛୈ	ଛୋ ଛୋ	ଛୌ ଛୌ	ଛଂ ଛଂ	ଛଃ ଛଃଛା:	
ଜ ଜ	ଜା ଜା	ଜି ଜି	ଜୀ ଜୀ	ଜୁ ଜୁ	ଜୁ ଜୁ	ଜ୍ର ଜ୍ର	ଜ୍ର ଜ୍ର	ଜେ ଜେ	ଜୈ ଜୈ	ଜୋ ଜୋ	ଜୌ ଜୌ	ଜଂ ଜଂ	ଜଃ ଜଃଜା:	
ଝ ଝ	ଝା ଝା	ଝି ଝି	ଝୀ ଝୀ	ଝୁ ଝୁ	ଝୁ ଝୁ	X		ଝେ ଝେ	X	ଝୋ ଝୋ	ଝୌ ଝୌ	ଝଂ ଝଂ	ଝଃ ଝଃଝା:	
ଏ ଏ	ଏା ଏା	ଏି ଏି	ଏୀ ଏୀ	ଏୁ ଏୁ	ଏୁ ଏୁ			X		X		X	X	X
ଟ ଟ	ଟା ଟା	ଟି ଟି	ଟୀ ଟୀ	ଟୁ ଟୁ	ଟୁ ଟୁ	X		ଟେ ଟେ	ଟୈ ଟୈ	ଟୋ ଟୋ	ଟୌ ଟୌ	ଟଂ ଟଂ	ଟଃ ଟଃଟା:	
ଠ ଠ	ଠା ଠା	ଠି ଠି	ଠୀ ଠୀ	ଠୁ ଠୁ	ଠୁ ଠୁ	X		ଠେ ଠେ	X	ଠୋ ଠୋ	ଠୌ ଠୌ	ଠଂ ଠଂ	ଠଃ ଠଃଠା:	

ଠ	ଠା	ଠି	ଠୀ	ଠୁ	ଠୂ			ଠେ		ଠୋ	ଠୌ	ଠଂ	ଠଃ
---	----	----	----	----	----	--	--	----	--	----	----	----	----

ଡ	ଡା	ଡି	ଡୀ	ଡୁ	ଡୂ	X	ଡେ	X	ଡୋ	ଡୌ	ଡେ	ଡଂ	ଡଃ
ଢ	ଢା	ଢି	ଢୀ	ଢୁ	ଢୂ	X	ଢେ	X	ଢୋ	ଢୌ	ଢେ	ଢଂ	ଢଃ
ଣ	ଣା	ଣି	ଣୀ	ଣୁ	ଣୂ	ଣ	ଣେ	ଣୈ	ଣୋ	ଣୌ	ଣେ	ଣଂ	ଣଃ
ତ	ତା	ତି	ତୀ	ତୁ	ତୂ	ତ	ତେ	ତୈ	ତୋ	ତୌ	ତେ	ତଂ	ତଃ
ଥ	ଥା	ଥି	ଥୀ	ଥୁ	ଥୂ	X	ଥେ	ଥୈ	ଥୋ	ଥୌ	ଥେ	ଥଂ	ଥଃ
ଦ	ଦା	ଦି	ଦୀ	ଦୁ	ଦୂ	ଦ	ଦେ	ଦୈ	ଦୋ	ଦୌ	ଦେ	ଦଂ	ଦଃ
ଧ	ଧା	ଧି	ଧୀ	ଧୁ	ଧୂ	ଧ	ଧେ	ଧୈ	ଧୋ	ଧୌ	ଧେ	ଧଂ	ଧଃ
ନ	ନା	ନି	ନୀ	ନୁ	ନୂ	ନ	ନେ	ନୈ	ନୋ	ନୌ	ନେ	ନଂ	ନଃ
ପ	ପା	ପି	ପୀ	ପୁ	ପୂ	ପ	ପେ	ପୈ	ପୋ	ପୌ	ପେ	ପଂ	ପଃ
ଫ	ଫା	ଫି	ଫୀ	ଫୁ	ଫୂ	X	ଫେ	ଫୈ	ଫୋ	ଫୌ	ଫେ	ଫଂ	ଫଃ
ବ	ବା	ବି	ବୀ	ବୁ	ବୂ	ବ	ବେ	ବୈ	ବୋ	ବୌ	ବେ	ବଂ	ବଃ
ଭ	ଭା	ଭି	ଭୀ	ଭୁ	ଭୂ	ଭ	ଭେ	ଭୈ	ଭୋ	ଭୌ	ଭେ	ଭଂ	ଭଃ

भ	भा	ভি	ভী	ভু	ভু	ভৃ	ভে	ভৈ	ভো	ভৌ	ভং	ভঃ
---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

ম ম	মা মা	মি মি	মী মী	মু মু	মূ মূ	ম্ ম্	মে মে	মে মে	মো মো	মৌ মৌ	মং ম	মঃ মঃ
য য	যা যা	যি যি	যী যী	যু যু	যূ যূ	X	যে যে	য়ে য়ে	যো যো	যৌ যৌ	যং যং	যঃ যঃ
র র	রা রা	রি রি	রী রী	রু রু	রূ রূ	X	রে রে	রে রে	রো রো	রৌ রৌ	রং রং	রঃ রঃ
ল ল	লা লা	লি লি	লী লী	লু লু	X	X	লে লে	লে লে	লো লো	লৌ লৌ	লং লং	লঃ লঃ
শ শ	শা শা	শি শি	শী শী	শু শু	শূ শূ	শ্ শ্	শে শে	শে শে	শো শো	শৌ শৌ	শং শং	শঃ শঃ
ষ ষ	ষা ষা	ষি ষি	ষী ষী	X	X	ষ্ ষ্	ষে ষে	X	ষো ষো	X	X	X
স স	সা সা	সি সি	সী সী	সু সু	সূ সূ	স্ স্	সে সে	সে সে	সো সো	সৌ সৌ	সং সং	সঃ সঃ
হ হ	শা হা	হি হি	শী হী	হ	হ	হ(হ)	হে হে	হে হে	হো হো	হৌ হৌ	হং হং	হঃ হঃ
ক্ষ ক্ষ	ক্ষা ক্ষা	ক্ষি ক্ষি	ক্ষী ক্ষী	ক্ষু ক্ষু	ক্ষূ ক্ষূ	ক্ষ্ ক্ষ্	ক্ষে ক্ষে	X	ক্ষো ক্ষো	ক্ষৌ ক্ষৌ	ক্ষং ক্ষং	ক্ষঃ ক্ষঃ

4. बंगला वर्णमाला के अक्षरों को आकृति के आधार पर नौ विभागों में बाँटा जा सकता है जो नीचे दिए गए हैं। हर विभाग के नीचे कुछ उदाहरण शब्दों का गठन भी किया गया है।

4.1

ତ	ଅ	ଆ	ଓ	ଔ	ଠ	ଟୋ	ପୌ
ত	অ	আ	ও	ঔ	ঠ	টো	পৌ

ତତ   (ତତ)   ଆତା   (ଆତା)

ଅତ   (ଅତ)   ତୋତା   (ତୋତା)

ଓ   (ଓ)   ତାତ   (ତାତ)

4.2

হ	ম্প	ঈ	ঁ	ী
হ	ম্প	ঈ	ঁ	ী

হাম্প	(হাই)	হাতা	(হাতা)	হোতা	(হোতা)
হও	(হআ)	হাতী	(হাতি)	ওম্প	(আই)
হাত	(হাত)	তাম্প	(তাই)		
হিত	(হিত)	ম্পতি	(ইতি)		

4.3

এ	ঐ	ঔ	ঁ	ং
ে	ঈ	অ	ঁ	ং

এত (ऐতো) হে (হে)

এম্প (এই) হৈ হৈ (হোই হোই)

4.4

ব	র	ক	ধ	ঝ	ঞ	
ବ	ର	କ	ଧ	ঝ	ঞ	

বক (বক)	কর (কর)	রাত (রাত)	শার (হার)
বর (বর)	ধার (ধার)	বোঝা (বোঝা)	তারা (তারা)
বধ (বধ)	রবি (রোবি)	বৃক (বৃক)	তাক (তাক)
ধর (ধর)	বম্প (বোই)	বীর (বির)	তীর (তির)
বার (বার)	কম্প (কোই)	ঞক (রিক)	ধৃত (ধৃতো)

4.5

ণ	ন	ল	ঞ	গ	প
ণ	ন	ল	হ	ঁ	ং

বন (বন)	গাধা (গাধা)	শাল (হাল)	পাতা (পাতা)
পণ (পন)	শত (হাতো)	কাশ (কাশ)	পেতল (পেতোল)
ঝণ (রিন)	শাক (হাক)	কাল (কাল)	পুতুল (পুতুল)
লাল (লাল)	আকাশ (আকাশ)	পাল (পাল)	তাল (তাল)
গগন (যগোন)	গোলাপ (গোলাপ)	পান (পান)	গাল (গাল)

4.6

ড	ড়	উ	উ	জ	ভ	ঙ	ং	ঁ
ড	ড়	উ	উ	জ	ভ	ঙ	ং	ঁ

রঙ (রঙ) আলু (আলু) উষ্প (উষ্প) ভাত (ভাত)

জল (জল) কৃপ (কৃপ) ওড়িশা (আওড়িশা) ভেতর (ভেতর)

ভাব (ভাব) আগুন (আগুন) উল (উল) ভুল (ভুল)

কাগজ (কাগোজ) রূপা/রূপা (রূপা) ঝুতু (রিতু)

ভাল (ভালো)

বড় (বৰো) কাপড় (কাপোড়) উরু/উরু (উরু) ভালুক (ভালুক)

ভবন (ভবন) উনুন (উনুন) কাজ (কাজ) শোভা (শোভা)

4.7

য	ঃ	ষ	ফ	ং	খ	স	ম
*য	ঃ	ষ	ফ	ং	খ	স	ম

থাতা (খাতা) খবর (খবোর) ঘাস (ঘাশ) খাল (খাল)
 মেঘ (মেঘ) বয়স (বয়োশ) যব (জব) মাস (মাশ)
 খেলা (খেলা) মন (মন) যেমন (জৈমোন) শেষ (শেশ)
 ফল (ফল) মানুষ (মানুষ) যদি (জোদি) জ্বান (শাবান)

* बंगला उच्चारण ‘ज’ जैसा।

4.8

ଟ	ଡ୍	ଟ୍	ଠ୍	ଚ	ଛ୍	ଦ
ଠ	ଢ୍	ଟ	ଠ	ଚ	ଛ	ଦ

ଚୋଥ (ଚୋଖ) ଛୟ (ଛ୍ୟ) ଚା (ଚା) ଆଁ (ଆଟା)
 ଛାତା (ଛାତା) ଛାଗଲ (ଛାଗୋଲ) ଚାଲ (ଚାଲ) ମୌ (ମୋଟା)
 ଢାଲ (ଢାଲ) ଆଷାଡ (ଆଶାର) ଚାମଚ (ଚାମୋଚ) ଦାଦା (ଦାଦା)
 ଗାଡ଼ (ଗାଢ଼ୋ) ଛାମ୍ପ (ଛାଇ) ଛୋଲା (ଛୋଲା) ଦିଦି (ଦିଦି)
 ଟାକା (ଟାକା) ପିଠେ (ପିଠେ) ଛାନା (ଛାନା) ଦିନ (ଦିନ)
 ଢାକ (ଢାକ) ଠାକୁର (ଠାକୁର) ଠିକାନା (ଠିକାନା) ଦୋକାନ (ଦୋକାନ)

4.9

ঁ	ং	ঃ	ঁ
ত্	্	ঃ	ঁ

ঁদ (চাঁদ) দুঃখ (দুক্খো) কঁচ (কাঁচ) রং (রঙ)
 ঝঁস (হাঁস) নিঃসহায় (নিঃশহায) খঁচা (খাঁচা) শঁখা (শাঁখা)
 সঁ (শত্) সং (শড়) সংসার (শংশার) বঁকা (বাঁকা)
 জগঁ (জগোত্) বাংলা (বাড়লা) বংশ (বংশো) কঁচা (কাঁচা)
 সংঘ (শংঘো) শরঁ (শরোত্) সংবাদ (শংবাদ) সংগীত (শোংগীত)

5. संयुक्ताक्षर के विभाग

5.1 बंगला के संयुक्ताक्षरों को भी ग्यारह विभागों में बाँटा जा सकता है जो नीचे दिखाए गए हैं।

ক	+	ক	=	ক
চ	+	চ	=	চ
জ	+	জ	=	জজ
ঁ	+	ঁ	=	ঁঁ
ড	+	ড	=	ডড
ণ	+	ণ	=	ণ
ত	+	ত	=	ত
দ	+	দ	=	দ
ন	+	ন	=	ন
প	+	প	=	পপ
ব	+	ব	=	ব্ব
ম	+	ম	=	ম্ম
ৰ	+	ৰ	=	ৰ্র
ল	+	ল	=	ল্ল
য	+	য	=	য্য

ধাক্কা	উদ্ধাম	অট্টালিকা	নৰম্প
খচর	অৱ	আভড়া	সম্মান
সজজা	থাপ্পড়	শয্যা	বিষম

	উত्तর					বলম				
5.2	ঃ	ঃ	ঃ	ঃ	+	ক	ক	ক	ক	ক
+	+	+	+	+	+	গ	গ	গ	গ	গ
+	+	+	+	+	+	জ	জ	জ	জ	জ
+	+	+	+	+	+	জ	জ	জ	জ	জ
+	+	+	+	+	+	জ	জ	জ	জ	জ
+	+	+	+	+	+	জ	জ	জ	জ	জ
+	+	+	+	+	+	জ	জ	জ	জ	জ
থ	ত	ন	ড	্	্	ৰ	ৰ	ৰ	ৰ	ৰ
থ	=	=	=	=	=	ৰ	ৰ	ৰ	ৰ	ৰ

কোণাক	নির্দয়	মূর্ছা	নির্ভীক
মুখ		নির্ধন	
মাগ		দুর্নাম	
দীঘ		সপ	
অচনা		দুর্বল	

	গীজা	কর্ম	গর্ত	বর্ণী
	নির্বর	দুর্যোগ	অর্থ	বর্ষা
	আ	কার্ড		গহিত
	বৰ্ণ	দুর্বলতা		
5.3	ক	+ ব	= ক্ৰ/ক্ৰ	দ
	খ	+ ব	= খ	ধ
	গ	+ ব	= গ	প
	ঘ	+ ব	= ঘ	ফ
	জ	+ ব	= জ্ৰ	ব
	ঊ	+ ব	= ঊ	ও
	ঊ	+ ব	= ঊ	ৱ
	থ	+ ব	= থ	স

ক্রোধ	ধূমৰ	বজ্র	শুভ্র
ঝীষ্ট	প্রাণ	ট্রাম	নষ্ট
গ্রাম	ফুক	ড্রাম	রাত্রি
ঘাণ	ৱত	শ্রম	থী

ବ୍ୟୁଲା ଲିପି ତଥା ଉଚ୍ଚାରଣ

ନିଦ୍ରା	ସହସ୍ର	ହୃଦ
୫.୪ କ + ଯ = କ୍ୟ	ଦ + ଯ = ଦ୍ୟ	
ଖ + ଯ = ଖ୍ୟ	ଧ + ଯ = ଧ୍ୟ	
ଗ + ଯ = ଗ୍ୟ	ନ + ଯ = ନ୍ୟ	
ଚ + ଯ = ଚ୍ୟ	ପ + ଯ = ପ୍ୟ	
ଜ + ଯ = ଜ୍ୟ	ବ + ଯ = ବ୍ୟ	
ଝ + ଯ = ଝ୍ୟ	ଭ + ଯ = ଭ୍ୟ	
ଡ + ଯ = ଡ୍ୟ	ମ + ଯ = ମ୍ୟ	
ଢ + ଯ = ଢ୍ୟ	ଶ + ଯ = ଶ୍ୟ	
ଣ + ଯ = ଣ୍ୟ	ଷ + ଯ = ଷ୍ୟ	
ତ + ଯ = ତ୍ୟ	ସ + ଯ = ସ୍ୟ	
ଥ + ଯ = ଥ୍ୟ	ହ + ଯ = ହ୍ୟ	
ବାକ୍ୟ	ବିଦ୍ୟା	ବାଚ୍ୟ
ମୁଖ୍ୟ	ବନ୍ୟ	ରୌପ୍ୟ

ରାଜ୍ୟ	କାର୍ଯ୍ୟ	ଅରଣ୍ୟ	ଶିଷ୍ୟ
ନୌୟ	ସଭ୍ୟ	ଆଲସ୍ୟ	ସତ୍ୟ
ପାଠ୍ୟ	ସାମ୍ୟ	ସହ୍ୟ	ମିଥ୍ୟା
ଜୀବ୍ୟ	କଲ୍ୟ		
ଧନାଟ୍ୟ	ଶ୍ୟାମଳ		

5.5	କ	+	ମ	=	କ୍ଷ
	ଗ	+	ମ	=	ଗ୍ର
	ଙ	+	ମ	=	ଙ୍ଗ
	ଖ	+	ମ	=	ଖ୍ର
	ତ	+	ମ	=	ତ୍ର
	ଦ	+	ମ	=	ଦ୍ର
	ନ	+	ମ	=	ନ୍ର
	ଲ	+	ମ	=	ଲ୍ର
	ଶ	+	ମ	=	ଶ୍ର
	ସ	+	ମ	=	ସ୍ର
	ସ୍ର	+	ମ	=	ସ୍ରମ୍ଭ/ମ୍ରମ୍ଭ
	ହ	+	ମ	=	ହ୍ରମ୍ଭ

রুক্ষিণী	জন্ম
বাগ্নী	গুল্ম
বাঞ্ছয়	রশ্মি
ক্লিণ্য	তীক্ষ্ম
আঞ্চীয়	পদ্ম
ভম্ম	রক্ষা

5.6	ঙ+ ক	=	ঙ্ক/ঙক/ংক	ন	+	থ	=	ন্থ/ন্ধ
	ঙ + খ	=	ঙ্খ/ংখ	ন	+	দ	=	ন্দ
	ঙ + গ	=	ঙ্গ/ঙ্গ/ংগ	ন	+	ধ	=	ন্ধ/ংধ
	ঙ + ঘ	=	ঙ্ঘ/ংঘ	ন	+	ব	=	ন্ব/ংব
	ঙ + চ	=	ঙ্চ	ন	+	প	=	ন্প
	ণ + চ	=	ণ্ৰ	ম	+	ফ	=	ম্ফ
	ণ + ঠ	=	ণ্ঠ	ম	+	ব	=	ম্ব
	ণ + ড	=	ণ্ড/ও	ম	+	ড	=	ম্ড
	ন + ত	=	ন্ত	ম	+	ল	=	ম্ল

ଅଙ୍କ	ଅନ୍ତର	କଣ୍ଠ	କମ୍ପ
ଶୁଣ୍ଡା	ମୁଖ	ଲମ୍ଫ	କଳ୍ପ
ବଙ୍ଗ	ମନ୍ଦିର	କମ୍ବଲ	ମାନ
ସଞ୍ଚୟ	ଅନ୍ଧ	ପଣ୍ଡିତ	ଦନ୍ତ
ଅଞ୍ଚଳ	ଅଗ୍ରେଷଣ		

5.7	କ	+	ତ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ	କ	+	ତ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ
	କ	+	ତ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ	କ	+	ତ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ
	କ	+	ଏ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ	କ	+	ତ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ
	କ	+	ଲ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ	କ	+	ତ	=	କ୍ତୁ/କ୍ତ
	ଗ	+	ନ	=	ଗ୍ନ	ଗ	+	ନ	=	ଗ୍ନ
	ଗ	+	ଲ	=	ଗ୍ନ	ଗ	+	ଲ	=	ଗ୍ନ
	ଘ	+	ନ	=	ଘ୍ନ	ଘ	+	ନ	=	ଘ୍ନ
	ଘ	+	ଲ	=	ଘ୍ନ	ଘ	+	ଲ	=	ଘ୍ନ
	ଜ	+	ବ	=	ଜ୍ବ	ଜ	+	ବ	=	ଜ୍ବ
	ଜ	+	ବ	=	ଜ୍ବ	ଜ	+	ବ	=	ଜ୍ବ
	ଣ	+	ବ	=	ଣ୍ବ	ଣ	+	ବ	=	ଣ୍ବ
	ଣ	+	ବ	=	ଣ୍ବ	ଣ	+	ବ	=	ଣ୍ବ

ଲ	+	ବ	=	ଲ୍ବ/ଲ୍ବ	ହ	+	ନ	=	ହ୍ନ/ହ୍ନ
ଶ	+	ବ	=	ଶ୍ବ/ଶ୍ବ	ଶ	+	କ	=	ଶ୍କ/ଶ୍କ
ଶ	+	ଲ	=	ଶ୍ଲ					

অক্টোবর	ত্রক	গল্ল	বিঘ
রঙ	বিদ্বান	বিল্ল	জ্বর
চেঁা	পক্ত	অশ্ব	খট্টা
স্বপ্ন	প্রাবন	কণ্ঠ	বিশ্লেষণ
শুল	বক্তল	রত	পরিষ্কার
অগ্নি	ফান্দুন	অপরাহ্ন	
গ্লানি			

5.8	କ	+	ମ	=	ଙ୍ଗ	ବ	+	ଜ	=	ଙ୍ଗ
	ଗ	+	ଦ	=	ଙ୍ଗ	ବ	+	ଦ	=	ଙ୍ଗ
	ଗ	+	ଧ	=	ଙ୍ଗ	ଲ	+	ନ	=	ଙ୍ଗ
	ଚ	+	ଜ	=	ଙ୍ଗ	ଶ	+	ଚ	=	ଙ୍ଗ
	ଜ	+	ଝ	=	ଙ୍ଗ	ଶ	+	ଝ	=	ଙ୍ଗ
	ଦ	+	ଗ	=	ଙ୍ଗ	ଶ	+	ଝ	=	ଙ୍ଗ
	ଧ	+	ବ	=	ଙ୍ଗ	ଶ	+	ଝ	=	ଙ୍ଗ
	ପ	+	ସ	=	ଙ୍ଗ	ଶ	+	ପ	=	ଙ୍ଗ

ষ	+	ফ	=	ত		স্	+	প	=	ষ্প/স্প	
স্	+	ক	=	ঙ্ক/স্ক		স্	+	ফ	=	ষ্ফ/স্ফ	
স্	+	খ	=	ঙ্খ/স্খ		স্	+	ব	=	ষ্ব/স্ব	
স্	+	ৰ	=	ঙ্গ		হ	+	ব	=	হঙ্গ, স্ব	
স্	+	ত	=	ঙ্গ		হ	+	ল	=	হঙ্গ/স্বল	
স্	+	থ	=	ঙ্গ		ড	+	গ	=	ড়া	
স্	+	ন	=	ঙ্গ/স্ন							
নক্রা		নিষ্ঠুর		বান্দেবী		ষ্পর্শ		শব্দ		ষ্ফাকি	
পৃষ্ঠ		দুঞ্জ		নিষ্ঠ ল		উল্লো		স্বপ্ন		পশ্চিম	
কচ্ছপ		পুরক্ষার		কুজ্বার্কা		জিহ্বা		শিরশেছদ		কষ্ট	
স্থলন		উদগত		মাস্টার		কুষ্ট		আহ্নাদ		বাষ্প	
ধ্বনি		পুস্তক		অস্থি		খড়া		নিষ্ফল		ঙ্গন	
ঈপ্সা		স্নাতক		সংজী							
5.9	ঝ	+	ছ	=	ঝঁ		দ	+	ধ	=	ঝ
	ঝ	+	জ	=	ঝঁ		ব	+	ধ	=	ঝ
	ঝ	+	ঝ	=	ঝঁ		ষ	+	ণ	=	ঝঁ
	ঝ	+	ঝ	=	ঝঁ		হ	+	ণ	=	ঝ
	ঝ	+	ঝ	=	ঝঁ		ক	+	ষ	=	ঝ
	ঝ	+	থ	=	ঝ						
বাঙ্গনীয়				উখ্নান		রঞ্জন		বুঞ্জি			

	ঝঁঝা	লঞ্চ	বিজ্ঞান	চিহ্ন	
	যাঙ্গা	উষ্ণ	ক্ষমা		
5.10	ক	+ খ	= ক	প	
	খ	+ খ	= খ	ব	
	গ	+ খ	= গ	ভ	
	ঘ	+ খ	= ঘ	ম	
	ঙ	+ খ	= ঙ	শ	
	ন	+ খ	= ন	স	
	ধ	+ খ	= ধ	হ	
	ং	+ খ	= ং		
কৃষক	পৃথক	খষ্ট	দৃঢ়	শৃগাল	ধৃত
গৃহ	বৃষ	ঘণা	সৃষ্টি	নৃত্য	হৃদয়
ভৃত্য	তণ	মৃত্যু			
5.11	ক	+ ষ	+ ণ	= ক্ষ	
	শ	+ ষ	+ ম	= স্ন	
	ং	+ ষ	+ য	= ম্য	
	ঙ	+ ঙ	+ ষ	= ঙ্ক	
	ং	+ ঙ	+ ব	= ঙ্গ	
	জ	+ জ	+ ব	= তজ্জ	

ষ	+	ঁ	+	র	=	ঁৰ
ষ	+	প্	+	র	=	ঁপ্ৰ
স্	+	ত্	+	ৰ	=	স্ত্ৰ
স্	+	থ্	+	ষ	=	স্থ্য
স্	+	প্	+	ঞ	=	স্প্ৰ/স্পৰ্শ
স্	+	ম্	+	ঞ	=	স্ম্ৰ

তীক্ষ্ণ	সন্ধ্যা	অধ্যাত্ম	উদ্বৃত্ত
লক্ষ্মী	সন্ধ্যাসী	উদ্বৃত্ত	বৈশিষ্ট্য
লক্ষ্য	সম্প্রতি	মন্ত্রী	রাষ্ট্র
আকাঙ্ক্ষা	সন্তুষ্ম	সান্ত্বনা	দ্঵ন্দ্ব
উচ্ছ্বসিত	অর্ঘ্য	অনিন্দ্য	দুঃপ্রাপ্য
বৰ্ত্ত	আৰ্দ্ধ	তন্ত্রা	অন্ত্র
উর্ধ্ব	উত্তজ্জল	স্বাস্থ্য	রক্ত/রঞ্জ
তঙ্গ	নিক্রিয়	স্পৃহা	স্মৃতি

6. বাংলা অংক

১ ২

৩ ৪

৫ ৬

৭ ৮

৯ ১

১০

১   ২
১০

৩   ৪

৫ ৬

৭   ৮   ৯

অ

খ

গ

ঘ

ঙ

ৰ

ৱ

৳

৷

৯

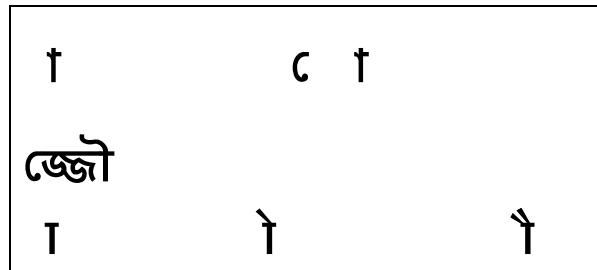
১০

7. लिपि पाठ -- एक नमूना

पाठ 1

I. अक्षर

ତ	ଅ	ଆ	ଓ	ଔ
ତ	ଅ	ଆ	ଓ	ଔ

II. शब्द

अत	(अत)	ও	(ओ)
आता	(आता)	তোতা	(তোতা)
তাত			

III. पढ़िए

अत	তাত			
आतা	তত			
তোতা				
অ	আ	ও	ও	ত

IV. लिखिए

ତ	---	---	---	---	---	ତ
ଅ	---	---	---	---	---	ଅ

আ	---	---	---	---	---	আ
ও	---	---	---	---	---	ও
ঙ	---	---	---	---	---	ঙ
ঢ	---	---	---	---	---	ঢ
আঠা	---	---	---	---	---	আঠা
ঠোঠা	---	---	---	---	---	ঠোঠা
অঠ	---	---	---	---	---	অঠ
ঠাঠ	---	---	---	---	---	ঠাঠ

V. অভ্যাস

1. দিএ গए অক্ষরোঁ মেঁ ‘ঠ’ কো পহচানিএ।

গ ক ঠ প আ ই

2. দিএ গए অক্ষরোঁ মেঁ ‘আ’ কো পহচানিএ।

ঘ ফ প আ ই ল

3. দিএ গए অক্ষরোঁ মেঁ ‘ও’ কো পহচানিএ।

গ ষ শ ও ক

4. ঊপৰ কী পংক্তি কে জো অক্ষর নীচে কী পংক্তি মেঁ হৈ উন অক্ষরোঁ পৰ ধেৱে লগাইএ।

অ	ত
আ	ঠ
ঠ	আ
ও	ঠ

5. ঊপৰ কী পংক্তি কে জো শব্দ নীচে কী পংক্তি মেঁ হৈ উন শব্দোঁ পৰ ধেৱে লগাইএ।

তাত	
তাত	অত

অত	
তাত	অত

আতা	
অত	আতা

তত	
অত	তত

তোতা	
তাত	তোতা

অত	
অত	আতা

6. दोहराए गए अक्षरों को पहचानिए।

ত

অ

ত

অ

আ

তা তা

7. सही प्रकार से मिलाकर पढ़िए।

আ

া

তো

া

তা

ত

অ

ত

8. देवनागरी लिपि में दिए गए बंगला शब्दों को बंगला लिपि में लिखिए।

আতা

অত

তোতা

তাত

তত

9. कोष्ठक में दिए गए अक्षरों में से सही अक्षर चुनकर शब्द पूरे कीजिए।

(অ, ত)

অ

_____

তা

_____

ত

_____

10. অ, ত তথ্য আক্ষর আনেবালে এক-এক শব্দ লিখিএ।

11. रेखांकित अक्षर के स्थान पर एक अन्य अक्षर लिखकर नया शब्द बनाइए।

ঊ

12. सही अक्षर का प्रयोग कर शब्द पूरे कीजिए।

আ _____ অ _____ তা _____ তা _____